

Др Перко ВОЈИНОВИЋ,
Филозофски факултет, Бања Лука

ПОЛИТИЧКА И НАЦИОНАЛНА МИСАО ЦРНОГОРСКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ ИЗМЕЂУ ДВА СВЈЕТСКА РАТА У ДЈЕЛУ ДР ДИМИТРИЈА ДИМА ВУЈОВИЋА

Одабрани сегмент посматрања истраживачког рада др Дима Вујовића о политичкој и националној мисли црногорске интелигенције подразумева тежак и одговоран задатак. Иако др Димо Вујовић није написао посебан рад о црногорској интелигенцији, у његовом обимном дјелу, у оквиру одређених тематских цјелина, додиче се и расправља о дјеловању, задацима, улози и значају црногорске интелигенције у свим друштвеним процесима и догађајима новије црногорске историје, посебно у међуратном периоду.

Дуже времена послје 1945. године, у црногорској историографији, није методолошки исправно изучавана новија историја црногорског друштва. Уочљива је тенденција да се личности, групе и слојеви оцјењују са становишта новијих мјерила вредновања, односно са новијег вриједоносног система. Истакнуто мјесто давало се историјским процесима, личностима, групама и слојевима чија је улога у међуратном периоду била мања и периферна, док су потискивани или неадекватно третирани процеси, личности, групе и слојеви који су са становишта ондашњег друштва имали важну или доминантну улогу. Тако су радничтво (које је сачињавало око 20% становништва) и комунистичка партија детаљно изучавани, а сељаштво које је сачињавало око 90% цјелокупне популације запостављано, као што је занемаривана и улога и значај интелигенције грађанског смјера.

У дјелу др Дима Вујовића доминира један другачији приступ изучавања друштвених појава и процеса у међуратном периоду црногорског друштва. Да би поједине друштвено-економске, политичке и културне сегменте проучавао дубински у њиховој суштини, он је њихово функционисање посматрао у окви-

ру ширих цјелина, да би добио праву и цјеловиту слику црногорскес тварности. Тако је изпраћено теоријско полазиште о узрочној повезаности свих друштвених процеса и појава, које се морају сагледавати у тоталитету.

При свему овоме мора се водити рачуна о погледу на свијет и припадност аутора одређеном политичком покрету. Овдје се поставља логичко питање: Да ли људи који су свој интелектуални живот континуирано везали за *марксизам* могу остати непристрасни у обради националне историје, посебно у односу на комунистички покрет и комунистичку интелигенцију? Свакако да научни приступ и методологија, па и марксистичка, обезбјеђују непристрасност и могућност да се дође до објективне историјске истине, јер истраживање друштвених појава и процеса не води тачним резултатима од неког а priori постављеног методског начела, већ од тога да ли научник-историчар полази од конкретнес тварности и извора првог реда. Ма колико наше теоријско и методолошко усмјерење било марксистичко или супротне оријентације, то не значи унапријед неку предност у односу на истраживање компликоване друштвене стварности.

Треба рећи да је предуслов стварања цивилизованог друштва стварање рационалне историјске свијести, ослобођење од лажи, обмана и идеологизације. Ми смо били свјedoци једног дужег раздобља разних облика идеологизације којој су подлегли многи историчари, а да нијесу били у стању да сагледају објективну цјеловиту истину и историјске токове. Др Димо Вујовић је на почетку свога научног рада преболовао „дјечје богиње“ идеологизације и остао један од ријетких научника који су упорно служили *научној истини*.

Ово је за њега било тим теже учинити, јер је био првоборац револуције. А једна мудрост каже да историју може стварати свак, а писати може само уман човјек. О овом комплексном питању могао је компетентно писати само човјек који посједује таленат и ерудицију, који има научну радозналост и велико научно искуство.

На почетку овога рада треба најкраће терминолошки одредити шта се подразумева под појмом *политичка и национална мисао црногорске интелигенције* између два свјетска рата. Појам интелигенције детаљније сам образложио у својој књизи *Црногорска интелигенција од половине XVIII вијека до 1918. године*, а појмове политичка и национална мисао у књизи *Политика и национална мисао црногорске интелигенције (1918—1941)*.¹

У новијој историји интелигенција је имала изузетно значајну улогу, јер је дефинисала политичке и националне циље-

¹ Опширније о тим терминима види: Перко Војиновић, *Црногорска интелигенција од половине XVIII вијека до 1918. године*, Никшић 1989; Исти, *Политика и национална мисао црногорске интелигенције (1918—1941)*, Никшић, 1989.

ве, обликовала националну свијест и изражавала потребе црногорског друштва. Иако малобројна, интелигенција се жељела наметнути у организационом, управљачком и политичком животу, као одлучујући друштвени фактор. Политичка мисао је услов за политичку акцију, па због тога ствараоци популаризатори и пропагатори политичких идеја имају посебан значај.

Појам политике третиран је у ширем и ужем смислу. У ширем смислу под појмом политике подразумијевају се они процеси и односи кроз које се остварује регулисање свих интереса у једној глобалној заједници. У ужем смислу под појмом политика подразумијева се организација државне власти и борба за власт.

Национална мисао црногорске интелигенције подразумијева комплексно сагледавање црногорског националног питања. На том питању изјасниће се грађанска и комунистички опредијељена интелигенција. Та кључна политичка и национална питања црногорске интелигенције биће предмет пажње у многим радовима историчара др Дима Вујовића.

I

Др Вујовић је у неким својим радовима, као и у својој студији *Уједињење Црне Горе и Србије*, расправљао и о улози и значају црногорске интелигенције до 1918. године. У том периоду јавља се мали број школоване универзитетске омладине, која се школовала у иностранству, већином у Београду.² Они су се упознали са идејама западне демократије и парламентарним животом, па почињу да размишљају да би и Црна Гора могла поћи тим путем. Тако је постепено почела критика аутократског режима краља Николе.

Др Димо Вујовић је детаљније обрадио улогу, дјелатност и критику политичког живота у Црној Гори до 1905. године, од стране једног броја емиграната и незадовољних појединаца који су се склањали у Београд. Посебно је обратио пажњу на значај и улогу интелигенције за увођење уставног живота, када започиње парламентарни живот у Црној Гори. У црногорској историографији се различито гледало на формирање политичких странака. Једни су сматрали да се ради о двије странке, други да је формирана само једна, а неки да је то зачетак двије политичке странке (праваши и клубаша). Неки су, пак, тврдили да се ради само о политичким групама, а не о странкама. Неки су заступали становиште да се ради само о политичким струјама и

² Др Димитрије — Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград 1962.

таборима. У једном раду (*Народна мисао*) указао сам да се ради само о зачетку једне политичке странке.³

Црногорска интелектуална омладина узела је активног учешћа у свим политичким збивањима постије 1905. године, а посебно у политичким догађајима, као што су *бомбашка афера, колашински процес, анексија Босне и Херцеговине и проглашење Црне Горе за краљевину*. У свим тим догађајима школована омладина узела је учешћа и на свој начин утицала на политичка гибања у Црној Гори. О тој омладини изречена су гледишта и оцјене које иду од величања до негирања и потцјењивања. Др Димо Вујовић их критички анализира и објективизира са становишта продубљене анализе. И поред свих слабости и недосљедности њихове идеје су биле блиске црногорском народу.

У вријеме балканских и првог свјетског рата Црна Гора је била изложена бурним догађајима, па су и напори интелигенције били усмјерени на испуњавање националних задатака у ратној ситуацији. Политичка трвења уступиће мјесто остваривању јединственог циља, јер се у тим условима поставило питање опстанка Црне Горе. Балкански ратови су дали тадашњим водећим политичким круговима и црногорској интелигенцији нова сазнања о будућности Црне Горе. Доминирајућа мисао крајем XIX и почетком XX вијека да ослобођење и уједињење српског народа може извршити Црна Гора, односно њена династија Петровић-Његош, постала је илузорна. Схватало се да су снаге Црне Горе за такав национални задатак сувише мале.

Побједе у балканским ратовима и територијално проширење донијели су велике бриге и материјалне издатке за организацију и модернизацију државне власти. Црна Гора за то није имала ни материјалних средстава, ни бројнију интелигенцију. Због унутрашњих и спољњих недаћа у којима се нашао Црна Гора, почело се у влади и круговима интелигенције говорити о питању уније са Србијом. Убиство аустроугарског престолонаследника у Сарајеву и почетак првог свјетског рата довели су до прекида преговора.

Др Димо Вујовић је опширније указао и на дјеловање црногорске интелигенције у току првог свјетског рата и приликом капитулације Црне Горе. Послије капитулације један дио интелигенције остао је у земљи, други се нашао у заробљеничким логорима, а један дио је напустио земљу. На њихову политичку дјелатност аутор је указао на основу бројних извора, посебно оних примарних.

Сви подаци о народној припадности потичу из шера образованих Црногораца. Сви они истичу своје словенско поријекло, српску народност и источно-православну вјеру. Они су се, као и црногорски народ, осјећали дијелом српског народа, али су се ис-

³ Перко Војиновић, *Народна мисао*, Историјски записи, бр. 1—2, Титоград 1987.

казивали и као Црногорци, што није противрјечило српству. Одатле је ненаучно расправљати о националном питању Црногораца прије 1918. године, јер оно раније није ни постојало, јер га нико није ни постављао. Послије 1945. године то се питање желело исфорсирати да би се доказало како је оно раније било изражавано. Од тих слабости пати и први озбиљнији рад Дима Вујовића, *Уједињење Црне Горе и Србије*. У свом научноистраживачком раду он ће своје погледе на то питање касније објективизирати.

II

Посебно желим да нешто више кажем о томе како је др Димо Вујовић приказао дјелатност и улогу црногорске интелигенције у вријеме уједињења Црне Горе и Србије у књизи *Подгоричка скупштина 1918*.⁴ Аутор је детаљно анализирао број учесника на Подгоричкој скупштини по школској спреми, територијалној припадности и политичкој оријентацији. На основу богате архивске грађе разријешо је многе дилеме и површне оцјене, присутне у црногорској историографији, око Подгоричке скупштине. Указао је на све дилеме око тога да ли је уједињење било условно, безусловно, добровољно, државно или свенародно. Анализом извора доказао је да је Подгоричка скупштина легални орган и легитимни представник црногорског народа.

У свим догађајима, у вријеме припрема за Подгоричку скупштину, као што су избори, напори краља Николе да се врати у Црну Гору, позивање Црногораца да дођу у Париз, као и у другим збивањима, малобројна црногорска интелигенција је имала одлучујућу улогу. Из обимних архивских маатријала аутор закључује да краљ Никола није могао наћи упориште за своје циљеве код већег дијела интелигенције.

У овој књизи се детаљно расправља о току самог *Засједања* и одлукама које су доношене, а посебно о уједињењу Црне Горе са Србијом и детронизацији краља Николе. Тадашња црногорска интелигенција је сматрала да је уз одлуке потребно истаћи и слједеће, на основу начела самоопредјељења народа: „Велика Народна Скупштина српског народа у Црној Гори, изабрана слободном вољом народном и скупљена у Подгорици 11. новембра (26. XI) текуће године, да се у питању своје воље определијели — изјављује: српски народ у Црној Гори, једне је крви, језика и тежње, једне вјере и обичаја с народом који живи у Србији и другим српским крајевима, заједничка им је славна прошлост којом се одушевљавају, заједнички идеали, заједнички народни јунаци, заједничка патња, заједничко све што један народ чини народом“. Ова прецизна формулација о српском народу у Црној

⁴ Димитрије Вујовић, *Подгоричка скупштина 1918*, Загреб 1988.

Гори није тада изавала никакве реакције, али је касније дошло до политичких подјела и неслоге.

Нико тада у Црној Гори није оспоравао чињеницу да су Црногорци дио српскога народа, али формулација да је та скупштина *српска* и да представља вољу и жељу *српског народа у Црној Гори*, а да ни једном ријечју не помене црногорски народ, друштвену традицију и његову индивидуалност, могла је изазвати одређене реакције.

Сада се поставља питање: Да ли је ондашња интелигенција у Подгоричкој скупштини правилно схватила и формулисала смисао уједињења и његове циљеве? На ово питање, с правом, Вујовић критички размишља и сматра да те одлуке нијесу довољно водиле рачуна о индивидуалности Црногораца, па каже: „Због тога се ондашње црногорске подјеле нијесу вршиле на основу тога да ли се је и колико ко осјећао Србин, јер су се сви осјећали Србима. Разлике су се јавиле због тога што су једни у раду на уједињењу потпуно занемаривали посебност и специфичност Црногораца, сматрајући да би се инсистирањем на њима могло угрозити само уједињење, јер би поцијенало један јединствен народ који живи у Црној Гори и Србији“.⁵ (подвукао ПВ).

Дакле, актери Подгоричке скупштине су сматрали да ће нестанком посебне црногорске државе и њене династије нестати и индивидуалности Црне Горе и Црногораца, пошто нову државу сачињава један југословенски народ са три племена (Срби, Хрвати и Словенци). У тој новој држави сви ће грађани имати иста права и обавезе. Увијек је лакше дати прокламације него их остварити.

Политичка подела на бјелаше и зеленаше, која је, углавном, значила подјелу на присталице безусловног и присталице условног уједињења, пошто чин уједињења нико није оспоравао, даваће печат политичком животу у Црној Гори за дуже вријеме.

Бјелашка (уједињитељска) интелигенција је иступала у име принципа народности према коме сви припадници једног народа имају право да се уједине у заједничку националну државу, а будући да су Црногорци Срби, сматрали су да је њихово неотуђиво право безусловно уједињење.

Зеленаши нијесу негирали чињеницу да Црногорци нијесу Срби. Напротив. Истицали су често став да су Црногорци „најчистији Срби“, али су у својим размишљањима полазили од државног права и државноправне традиције Црне Горе. Сматрали

⁵ Послије оваквог приступа и сагледавања кључних токова црногорске историје, неумјесно је оптуживати академика Дима Вујовића као „оснивача“ црногорског сепаратизма (од стране извјесних екстремистичких појединаца). Истину за вољу, треба рећи да је др Димо Вујовић у својој првој књизи *Уједињење Црне Горе и Србије* расправљао о црногорском националном питању, иако црногорска интелигенција до краја првог свјетског рата о томе не расправља. Наиме, све су били сагласни да су Црногорци дио српског народа без посебности.

су да Црна Гора треба да се уједини са Србијом, али условно, задржавајући извјесну аутономију.

Др Димо Вујовић даје у својој књизи све релевантне документе, не вршећи никакав субјективни одбир, како су то чинили извјесни црногорски публицисти. Тако се скидају многе заблуде и мистификације око уједињења Црне Горе и Србије 1918. године, које су, на жалост, и данас присутне. Аутор, с правом, закључује да то није ни окупација, ни присаједињење, већ уједињење двије слободне српске државе.

Презентујући архивску грађу по свим потребним методолошким принципима, аутор је на основу њих темељио своје судове, оцјене и закључке. Тако се објективизира и оцјена о прогресивном чину Подгоричке окупштине, указујући и на извјесне недостатке у њеним одликама. Такав приступ објективизира оцјене о дјелатности и улози црногорске интелигенције у пресудним историјским збивањима. Такво изучавање наше прошлости може бити од користи кад анализирамо нашу садашњу стварност и отварамо путеве за бољу будућност. Изгледа да снови одређених генерација, са племенитим побудама, постају најчешће стварност.

III

Диоба црногорске интелигенције после 1918. године дошла је на питању уједињења Црне Горе и Србије, а манифестује се формирањем двије струје: бјелаша и зеленаша. Ове струје формирају организације по Црној Гори, са програмом политичких, привредних, културно-просвјетних и других задатака. Избори 1920. године створили су могућност за политичко активирање грађанске црногорске интелигенције, као и оне комунистичког смјера. Др Димо Вујовић је један од првих црногорских историчара који су се определијели да проуче грађанске политичке странке у Црној Гори, а у оквиру тога и политичку диобу црногорске интелигенције.⁶

Бјелашка струја је била политички хетерогена и прераста у политичке странке, па њене присталице постају радикали, демократе, земљорадници и републиканци. Већином су се изјаснили за унитаристичко-централистичку концепцију уређења новоформиране државе. Нешто детаљније о црногорској грађанској интелигенцији, определијеној за радикале, др Димо Вујовић расправља у посебном раду.⁷

⁶ Димо Вујовић, *Грађанске политичке странке у Црној Гори у периоду формирања КПЈ*, Историјски записи, бр. 2—3, Титоград 1969, 190.

⁷ Димо Вујовић, *Народна радикална странка у Црној Гори од избора за уставотворну скупштину до 1921*, Историјски записи, бр. 3—4, Титоград 1973.

Најопширније и најдетаљније др Димо Вујовић је писао о црногорској интелигенцији опредијељеној за федералисте.⁸ Противници централизма огаљили су се послје Подгоричке скупштине, што ће се претворити у масовни покрет против безусловног уједињења Црне Горе и Србије. Убрзо ће се то незадовољство претворити у тзв. божићну побуну. Др Димо Вујовић је с правом указао да политичка мисао црногорских федералиста није никла само из друштвено-политичких услова Црне Горе, у вријеме уједињења 1918. године и непосредно послје уједињења, већ је на њихову појаву утицала федералистичка мисао југословенске интелигенције. Федералистичка концепција имала је шири круг присталица и прије и послје Видовданског устава. По овим концепцијама и Црна Гора је требало да буде једна од федералних јединица. Сасвим је природно што је ова концепција нашла присталице међу оном грађанском интелигенцијом која је била опредијељена за републиканце, федералисте, као и оне из Комунистичке партије.

Детаљно анализирајући политичку мисао црногорских федералиста, аутор ове обимне студије, с правом закључује да она није на ширем југословенском плану оставила знатнији утицај, за разлику од Црне Горе, гдје је оставила дубљи и трајнији печат (у мањој мјери и до наших дана). У тој студији др Димо Вујовић је указао на конзервативност, недоследност и противурјечности у политичким концепцијама њихове интелигенције. Из тога се даље изводи закључак да су црногорски федералисти сматрали да су Црногорци Срби (често су тврдили да су најелитнији Срби), али су, за разлику од остале грађанске интелигенције, истицали да су се кроз државност конституисали у историјску и политичку посебност која их разликује од Србијанаца. Оспоравајући црногорску индивидуалност као националну, федералисти су пали у противурјечност и прогласили југословенство за државну идеју, негирајући јој било какав национални садржај. Тако су негирали националну посебност сваког југословенског народа, а истовремено и југословенства, не схватајући њихово дијалектичко јединство.

Разрађујући њихова схватања „црногорског српства“ и југословенства само до 1929. године, није се могао упуштати у еволуцију њихових ставова послје 1929. године, када су неки њихови идеолози доказивали да Црногорци потичу од Хрвата. У својим теоријским размисљањима они нијесу могли оцјењивати личности и догађаје, а усљед противрјечног политичког лавирања мијењали су своје тезе од тога да су Црногорци „најчистији Срби“, па до апсурдних схватања да су Готи.

Полазећи од тезе да је историја Јужних Словена оставила двије цивилизације: вишу централноевропску и нижу балканску,

⁸ Димитрије Димо Вујовић, *Црногорски федералисти (1919—1929)*, Титоград 1981.

основни проблем, по њима, није национални, него цивилизацијски, јер се између њих води борба. Др Секута Дрљевић сматра да нижи цивилизацијски ступањ жели да побиједи виши, а треба радити на томе да се нижи приближи вишем (католичком) ступњу цивилизације. (У наше вријеме ову су тезу обновили црногорски сепаратисти). Како су федералисти били једина грађанска странка која је имала своје политичке органе у Црној Гори, др Димо Вујовић је детаљније презентирао и погледе њихових вођа на друштвено-економска питања, о чему су они често писали и расправљали. Критикујући централистичке режиме, федералисти су доказивали да Црна Гора има све претпоставке да економски и финансијски егзистира као самостална федерална јединица. Међутим, у доказивању њених природних богатстава они су претјеривали, као и у тврњи да је Црна Гора, тобоже, пљачкана. Из тога се изводио закључак да би Црна Гора могла бити у федеративној заједници „богатија и уређенија од свих осталих земаља“. (Слична гледишта могу се и данас чути у Црној Гори, од екстремних појединаца). Основна заблуда је вјеровање да ће било какав федерализам, сам по себи, ријешити економске проблеме и заосталост.

Иако су неки били мишљења да је у овој обимној студији др Димо Вујовић дао федералистима већи значај него што су га они имали у политичком животу, те да није довео до краја њихову дјелатност која их је водила у отворену издају 1941. године, може се рећи да је њихова политичка и национална мисао објективизирана на основу историјских извора из којих је аутор и изводио закључке. Њихово вођство се жељело наметнути као репрезентант интереса цијелог црногорског народа, али су им реални односи дали скромно мјесто какво је одговарало њиховим могућностима и које је довело до пада угледа и броја гласача већ 1927. године.

Оцјена црногорских федералиста и њиховог интелектуалног вођства произишла је из дубље анализе њихове политичке дјелатности. Њихови идеолози су жељели лавирањем са Хрватском сељачком странком остварити своје ускласне интересе. Иако су се декласирали као сељачка странка, нијесу ништа учинили на организовању сељачких маса и њиховом покретању против социјалног угњетавања. Пракса политичког живота показала је да интелектуално вођство федералиста није било у стању да води један социјални и национални покрет, јер није изражавало интересе црногорских маса.

Могло би се без претјеривања рећи да је овим истраживањима др Дрмо Вујовић отворио шири аспект погледа на грађански политички живот и њихову мисао у Црној Гори, што отвара могућности даљих истраживања млађим историчарима.

IV

Из библиографије објављених радова академика Дима Вујовића види се да он није написао посебан рад о комунистичкој интелигенцији, али се у његовим радовима о комунистичком покрету у Црној Гори додирује и то питање.

Док се грађанска интелигенција диференцирала у грађанске странке, у оквирима грађанске идеологије, комунистичка интелигенција се опредјелјивала за КПЈ, која је представљала другу идејну и политичку оријентацију. Док је грађанска интелигенција тражила политичка рјешења у оквирима постојећег грађанског система, комунистичка интелигенција је тражила рушење тога система револуционарним средствима и насиљем.

Трагајући за коријенима социјалистичке идеје у Црној Гори, др Димо Вујовић је написао рад „Октобарска револуција и црногорска емиграција“, у коме је указао како је традиционална љубав према Русији и руском народу добијала нове садржаје, јер је продубљена и учвршћена нада да ће Лењинова Русија срушити моћ свјетског капитала и донијети срећан живот свим сиромашним слојевима свијета.⁹ Посебна пажња посвећена је улози и дјеловању др Вукашина Марковића у октобарској револуцији и њеним одјецима у Црној Гори.¹⁰

За идејно-политички рад, за изградњу партијских кадрова и изградњу класне свијести ширих слојева друштва, била је потребна марксистичка литература. Колико су то услови дозвољавали, доста брзо је допирала у Црну Гору, и то на разне начине, а најчешће у виду приказа. Недостатак марксистичке литературе намегао је покретање листова и часописа и посебних издања у којима би писала и пропагирала марксистичку мисао и домаћа интелигенција. Реконструкција политичке мисли црногорске интелигенције отежана је недостатком изворне праће. Услед илегалног рада нијесу сачувани сви записници партијских форума, изузев прогласа и резолуција, па је основне политичке погледе могуће пратити на основу сачуване документације, као и објављених чланака у легалним, полулегалним и илегалним листовима и часописима. При томе треба имати у виду да је Комунистичка партија Југославије била јединствена организација са обавезом и досљедном примјеном демократског централизма, гдје су одлуке биле обавезне за све ниже. Исто тако, КПЈ је била секција Коминтерне, па су оцјене и ставови највишег форума међународног комунистичког покрета били обавезни за све комунистичке партије, које су сматране за његове секције. Одатле потичу и многе заблуде и недоумице у политичкој пракси,

⁹ Димо Вујовић, *Октобарска револуција и црногорска емиграција*, Историјски записи, бр. 1, Титоград 1959.

¹⁰ Димо Вујовић, *Учешће Вукашина Марковића у октобарској револуцији и њени одјец у Црној Гори*, Прилози за историју социјализма, бр. 5, Београд, 1968.

Овдје се поставља слично питање: Да ли др Димо Вујовић може остати непристрасан и да ли може објективно писати о комунистичкој интелигенцији, којој је и сам припадао? По моме мишљењу, марксистички поглед на свијет може бити предност, исто као што је пожељно да математичар пише историју математике. Може се рећи да је др Димо Вујовић своја истраживања базирао на примарним историјским изворима. Међутим, ма колико та истраживања била заснована на изворима, стврност је много богатија и тешко је „ухватити“ њену синтезу. Основно је да су истраживања заснована на изворима и да се поштују чињенице и научна методологија, а судови, оцјене и закључци морају произлазити из тих чињеница. Стручњак и љубични читалац, у сваком случају, имају шансу и на своје судове, као и на провјеру ауторових закључака.

Нека ми буде дозвољено да на овоме мјесту кажем неколико рефлексија о комунистичкој интелигенцији из овог нашег времена, када нико није могао предвидјети да ће Самоуправна Југославија „породити“ неколико банана република.

Комунизам (социјализам) за комунистичку интелигенцију, између два свјетска рата, био је једна метафизичка будућност, дјело човјека који ступа на мјесто Бога, највреднија тековина човјечанства коју ће они кориговати и поправљати у ходу (револуција која тече). Борба за ове идеале морала је бити беспштедна и немилосрдна, јер се за њих исплати жртвовати.

Они су чезнули да постану професионални револуционари, гласноговорници нове визије, да дјелују више од онога што чине. Стварност је за њих била насљедство прошлости, због тога ту стварност мрзе немилосрдно и желе започети нешто ново. Професионални револуционар је у толико већи у колико се подреди заједничкој идеји и дјелатности. Капиталистички свијет су жељели срушити и оружјем, само да се створи нови свијет у коме ће се сјединити економија и политика, колективни рад и приватни живот. Комунистичка идеја ће се остварити у сваком активисти. Нико не може да буде комуниста изван Партије, јер се поставља питање — ко је онда у праву. У праву је увијек Партија.

Заблуда ове генерације учених идеалиста била је у томе што су вјеровали да су изабраници и бољи од својих предака. Били су несвјесни заробљеници лицемјерства историје. Ход револуције касније су сами ометали. Између себе су се жестоко завадили. У име истих идеала, за које су се заједнички борили, један другог су слали на робију и ликвидирали. Поштени циљеви нијесу могли да се остваре непоштеним средствима.

Стварност се не да мијењати идејама, а они су сматрали, пошто је истина на њиховој страни, да је прогрес неминован, а они треба само да раде оно што им је дужност. Међутим, пред њиховим очима се срушила њихова реторика и пробудили су се остајући без партије, војске и државе. Оплакују сада сами себе

и своје одушевљење највећим експериментом XX вијека. Историја их је, тако рећи, изиграла.

Интелектуална комунистичка елита се, кад је дошла на власт, претворила у надзорника сваке друге мисли. Отворили су врата тамницама за неистомишљенике. Слобода мисли могла се остварити само у оквиру државне идеологије. Лаж се прихвата у почетку из интереса, а касније из убјеђења да би се имало оправдање како се човјек не би стидио пред собом. Данас већ од „тврдих“ комуниста имамо бројне постојане антикомунисте, а од интернационалиста ексклузивне националисте и шовинисте. Такав обрт није нијко очекивао.

Стварност нас је изненадила и неки покушавају сву кривицу свалити на учење марксизма и међуратне комунисте. Што се тиче марксистичког учења, њега су водећи идеолози злоупотређавали или га често нијесу ни схватили. Све су радили само у интересу свога опстанка, а радничка класа била је изговор. Данас се неправедно кривица за све наше недаћа баца на Маркса, Лењина и Стаљина. Комунисти не могу бити амнестирани за свој дио одговорности пред историјом, али актер историје је народ (и народности!) и у тој одговорности он није невин. Он је допринио да му историја буде оваква каква јесте. Он је онолико несрећан колико је то дозволио. Комунистичкој интелигенцији није потребна ни оптужница ни апологија, већ објективна анализа. При тој анализи се мора имати на уму да је међуратна комунистичка интелигенција другог духовног и моралног склопа од оне послеријатне привилеговане, бахате и бирократизоване, јер међуратна још није била омирисала сласт власти. Социјализам није могао ни пропасти, јер нигдје није био ни остварен.

V

Др Димо Вујовић је трагао и за питањем како је црногорска интелигенција писала и изражавала националну мисао, па запажа да се она, у вријеме формирања црногорске државе, осјећала и исказивала као дио српског народа. Српска православна црква и свештенство доприносили су да се код народа још више развија и потенцира осјећање заједништва са српским народом. Тако су се Црногорци, Брђани и Херцеговци осјећали интегрисани у једну не само вјерску него и националну, српску цјелину.

Упоредо са овим процесом, православна црква, као и интелигенција, доприносила је и формирању црногорске индивидуалности. Цетињска митрополија и њене владике воде ослободилачку борбу, која ће довести до стварања ембриона црногорске државе на размеђу XVIII и XIX вијека. Интегративну функцију коју су својевремено вршиле општецрногорске племенске институције и Цетињска митрополија, сада много ефикасније врше

државни органи. Тако је конституисањем црногорске државе у XIX вијеку дошло до процеса конституисања црногорске индивидуалности.

Монархија и црногорски главарско-управљачки слој водили су превртљиву политику и на сваки начин жељели сачувати стечене позиције. Тако се код њих јавља тенденција да развијају свијест о државној (а не националној) посебности црногорског народа у облику *црногорства*. Међутим, тај процес није могао бити доведен до краја. Те су снаге, нарочито пред крај владавине краља Николе, биле већ отписане као кочница бржем развоју капитализма, па су биле принуђене да оду са историјске сцене 1918. године. Њихову улогу преузима млада грађанска либерална интелигенција, која се подијелила на оне који су заступали централистичку везу о уређењу државе и на мањи број који заступа федеарлистичко устројство државе.

Црногорска интелигенција из редова радикала, земљорадника, демократа и других режимских организација прихватила је нову централистичко-унитаристичку монархију, само умјесто династије Петровића подржава на врху државе династију Карађорђевића. Они су сматрали да у самосталној Црној Гори нема услова за економски развој и међународну самосталност. Они су без резерве прихватили идеју о једном, југословенском народу, са три племена (Срби, Хрвати и Словенци), а Црногорце су сматрали Србима, без икакве посебности.

Интелигенција определијелена за федералистички покрет, тзв. црногорски федералисти (а у краћем времену дјеловања и републиканци) заступаће федералистичку концепцију. Федералистички покрет и њихова концепција заинтеригирали су др Дима Вујовића и он их детаљно разматра у својој студији *Црногорски федералисти*. На основу архивске праће и других релевантних извора, аутор је анализирао њихове погледе на црногорско питање до 1929. године.

Одбијајући оптужбе за сепаратизам, црногорски федералисти су сматрали да се постојаност и дуговјечност југословенске државе може остварити једино федерализмом, тј. ако се обезбједи равноправност свих оних који су ступили у ту заједницу. Они су истицали да нема говора о равноправности Црногораца са Хрватима, Словенцима и Србијанцима ако Црна Гора није равноправна са Хрватском, Словенијом и Србијом. Пошто централистички систем владавине не обезбјеђује пуну равноправност, они траже да се тај систем мијења тако да се приликом преуређења државе обезбједи економски, културни и морални интерес свих заинтересованих за државну заједницу.

Интелигенција федералиста остала је досљедна својој програмској оријентацији у погледу федералног уређења државе, изузимајући крајње сепаратистичко крило, које је само из тактичких разлога прихватало тај програм. Уочи II свјетског рата

Секула Дрљевић и Штедимлија варираће апсурдне тезе — од тога да су Црногорци некад били Хрвати, па се касније посрбили, до тезе да Црногорци потичу од Гота. Они су тада изградиле једну антисрпску политику, коју је Дрљевић 1936. године овако формулисао: „За нас су: радикали, демократи, земљорадници и ЈРЗ једно исто. На јединство свих србијанских старнака против Црне Горе, одговорите јединством црногорског фронта против свих њих, ово важи за општинске изборе. Ово важи за вазда“. (Данас се ова теза заговара у нешто другачијем руху.) Историја је овој интелигенцији, са неким изузецима, дала мјесто које су и заслужили, сарађујући 1941 године са окупатором.

За разлику од прађанске интелигенције централистичко-унитаристичке концепције, као и оне са федералистичком оријентацијом, комунистичка интелигенција ће израђивати свој поглед на црногорско питање, које ће се кретати од бјелашких схватања, па до тезе о посебној црногорској нацији. Та генеза погледа била је предмет пажње у радовима објављеним у књизи Дима Вујовића *Прилози изучавању црногорског националног питања*.¹¹ На овоме мјесту могуће је указати само на основне погледе у облику неколико теза, које су мање или више биле обрзлагане и истраживане.

1. Прва генерација комунистичке интелигенције била је ујединитељска (бјелашка), па отуда, између осталог, и њен велики углед код народа. Изузетак је био др Вукашин Марковић, који говори о самоуправној Црној Гори „у федерацији са Југославијом“.

2. Под утицајем југословенског комунистичког руководства у току 1923. године (Друга и Трећа конференција КПЈ), истиче се парола федеративног уређења Југославије.

3. Тек у Резолуцији Обласне конференције 1925 године каже се да треба увијек иступати за самоопредјељење Црногораца „укључујући и отцјепљење“. На основу ових ставова о црногорском националном питању са доста обавијештености писао је комуниста Гојко Самарџић, правилно указујући да је Црна Гора 1918. године изгубила сваку самосталност ранијег државног живота.

4. На трећем конгресу КПЈ 1926. године Никола Ковачевић је указао на погрешне ставове КПЈ у односу на национално питање. Каже да би 80—90% гласало за отцјепљење. Тако се 1927. године истиче потреба Црне Горе за самоопредјељењем

5. Послије завођења шестојануарске диктатуре 1929. године привремено је заустављена политичка активност КПЈ, а већ 1934. године одржана је Четврта земаљска конференција КПЈ, на којој Ристо Лекић указује да у Црној Гори има још комуниста који бране Јована Томашевића и тврде да је уједињење 1918. го-

¹¹ Димо Вујовић, *Прилози изучавању црногорског националног питања*, Никшић, 1987.

дине било прогресиван чин. Млађа генерација комуниста већ тада је била под утицајем коминтерновских схватања о потреби за разбијањем Југославије.

6. На сплитском пленуму 1935. године покренута је расправа о националном питању. Исте године Биро Покрајинског комитета сачинио је материјал *О националном ослободилачком покрету у Црној Гори*, у коме се недвосмислено истиче право црногорског народа на самоопредјелјење до отцјепљења.

7. На Шестој покрајинској конференцији КПЈ 1937. године Јован Мариновић је поднио реферат о националном питању, а на основу тога је израђена *Платформа* у којој је истакнута теза о равноправности „национално-историјских индивидуалитета“ у југословенској федерацији, гдје би Црна Гора била федерална јединица.

8. Све дилеме о националном питању Црногораца разријешао је Милован Ђилас, који је на Петој земаљској конференцији 1940. године у Загребу, као референт, оспорио тезу Моше Пијаде да је црногорска нација у процесу формирања. Он је утврдио да је црногорска нација сасвим конституисана, иако припада „српској грани јужнословенског племена“. (Много година касније он ће се одрећи ових својих погледа, тврдећи да су Срби и Црногорци један народ, али да Црногорци имају своју посебност.)

Насупрот грађанској интелигенцији која није увиђала никакву националну посебност Црногораца у односу на Србе, црногорска комунистичка интелигенција је, уочи II свјетског рата, образложила посебност и заузела став да је та посебност толико значајна да Црногорци могу бити *посебна нација*.¹² Дуготрајна српска народна свијест Црногораца није негирана.

У својим радовима др Димо Вујовић је синтетизовао погледе у односу на црногорско национално питање, посматрајући га у дијалектичком јединству развоја црногорског друштва. Оно што је битно за ово питање јесте чињеница, коју је он недвосмислено доказао, за разлику од неких квази историчара, да су Црногорци у својој историји имали српску историјску свијест, да су се осјећали Србима, али да су са настанком црногорске државе израђивали и своју посебност у облику црногорства, које не противрјечи српству, већ га обогаћује. У Црној Гори постоји породична, братственичка, племенска, регионална, црногорска, српска и југословенска историјска свијест. Оне не противрјече једна другој, већ егзистирају истовремено, прожимајући се и улазећи једна у другу.

¹² Треба рећи да појмови *народ* и *нација* нијесу прецизно одређени и дефинисани. Комунистичка интелигенција је појам *нација* објашњавала као производ капитализма, као да је одмах израсла као нешто ново, што ничим раније није претходило. Из тога су многи извели закључак да су Срби и Црногорци један народ, а двије нације.

Правећи разлику између историјске и националне свијести др Димо Вујовић није прихватио тезу о двојној националној свијести Црногораца, па констатује: „Али српска свијест Црногораца данас није национална свијест, али јесте историјска свијест“.¹³ Дакле, нација је производ новијег времена, а дуготрајна историјска свијест одређивала је и српско народно осјећање Црногораца и зато он закључује: „Због тога се те свијести не могу схватити као негација црногорске националне свијести, и нема потребс водити борбу за њихову дезинтеграцију, јер то води националистичким затварањима. Неприхватљиво је настојање да се у ту акцију упрегне и историјска наука како би ово националистичко издавање добила још и неко научно утемељење“ (подвукао П.В.).¹⁴

Природно је што погледи др Дима Вујовића носе печат времена у коме су изражавани, па нам може изгледати да није досљедан у својим схватањима. Међутим, сасвим је разумљиво да научник еволуира у својим погледима у оној мјери у којој долази до нових спознаја. Млађи истраживачи ће имати увијек прилику да пођу од постигнутих резултата и дају одговоре на сва она питања на која др Димо Вујовић није ни могао дати одговор.

На крају овог разматрања може се рећи да је др Димо Вујовић, у својим бројним радовима, указао на основне политичке и националне погледе црногорске интелигенције. Они нам могу и данас послужити, као полазиште за садашњост, коју треба критички преиспитивати да на основу тога мијењамо нашу стварност и уклањамо препреке на које се и данас спотичемо. То мисаоно насљеђе црногорске интелигенције може да буде од користи ако у њему откривамо грешке, како бисмо одбацили све оно што је сметало бољем и љепшем животу људи на овом простору.

Историја се мора сазнавати, а не оцјењивати са основа савремене идеолошке симпатије или мржње. Одговоран научни радник води своја истраживања научном методологијом, на основу чињеница. Зато сам увјерен да ће истраживачки научни напор др Дима Вујовића имати трајну вриједност. Будуће генерације историчара вредноваће изнова његово стваралачко дјело, али сам увјерен да ће његова темељна истраживања остати као полазна основа у објашњавању наше прошлости, упориште за нова истраживања, без обзира на извјесне мање слабости, на које је и овдје указано, за разлику од апологетских историчара.

Будућност је научно тешко предвиђати, али се са ове историјске дистанце мора рећи како се много шта у нашој историографији треба измијенити и поправити. Неки режимски историчари су пали на испиту и мораће ићи на поправни. Рушење ко-

¹³ Проф. др Димитрије Вујовић, *Прилози изучавању црногорског националног питања*, Никшић 1987, 244.

¹⁴ Исто, 244.

мунистичког мита за нас може бити кобно, јер смо се некритички односили према нашој ближој прошлости. Комунистичка интелигенција се брзо трансформисала и политички подијелила. Од њих су преко ноћи постали антикомунисти и ексклузивни националисти. Све вриједности су пољуљане, али се у томе ослобађамо и многих илдузија које је створила Брозова диктатура. То нас је већ до сада сувише скупо коштало. Историчари не могу, а да не сносе и сами дио одговорности. Над нашим животима постоји један једини суд, а то је сам наш живот и дјело.

Perko Vojinović

NOTION POLITIQUE ET NATIONALE DE L'INTELLIGENCE MONTENEGRINE ENTRE DEUX GUERRES MONDIALES DANS L'OEUVRE DU DR DIMITRIJE DIMO VUJOVIĆ

— Résumé —

Dans cet ouvrage sont examinés les problèmes de différenciation politique de l'intelligence monténégrine, leur appartenance aux partis et les aspects politiques entre les deux Guerres mondiales dans l'oeuvre de Dimitrije Vujović.

Les résultats scientifiques atteints par Vujović dans son processus de recherches parlent de la notion nationale de l'intelligence monténégrine dans les premières années après la Première Guerre mondiale qui était, en général, claire en ce qui concerne la détermination nationale serbe des Monténégrins, mais accusait des différences dans les points de vue sur le statut national et juridique du Monténégro dans le Royaume de Yougoslavie. Plus tard, surtout dans la quatrième décennie du XXème siècle, le PC de Yougoslavie met en avant la thèse que la question nationale monténégrine existe et qu'elle n'est pas résolue, et s'efforce de la résoudre, Dimo Vujović a montré l'évolution aussi d'une partie de l'intelligence de sens civique par rapport à la compréhension du problème national monténégrin. Cet ouvrage fait justement ressortir la conclusion de Vujović qu'il y a une différence entre la conscience historique (serbe) et celle, nationale, des Monténégrins. La nation monténégrine est un produit des temps nouveaux, ce qui n'est pas en contradiction avec le sentiment ethnique serbe des Monténégrins, leur conscience historique qu'ils font partie du peuple serbe en tant que plus vaste communauté.

